

Kontagintza. Sarrera

Pako SUDUPE

Sarrera

Irakurle, ez dakit –ezin jakin dezaket– zein joera eta zaletasunetakoak zaren; nire irudimenean, euskal kultura eta bereziki literatura aintzakotzat dituzu, eta aurrera egiteko atzera begiratzeak kalterik ez dakarrela uste duenetakoa zaitut. Etsirik nago 50eko hamarraldiko euskal literaturaren gaineko azterlan honetan aurkituko duzula harra-patuko zaituen gogoetarik edo sentipenik.

Lehenik, garai horretako idazle jakinen obrak aztertzen hasi nintzen: N. Etxaniz, A. Ibinagabeitia, P. Lafitte, E. Salaberry; eta idazle 50eko hamarkadako euskarazko ekoizpen literarioari buruzko ezagutza zabalduz joan ahala, aurkikuntza nahi baduzue xumeak, baina uste baino estimagarriagoak egin ondotik, erabaki nuen gehi-ago miatzen jarraitzea eta lan exhaustibo samarra egitea.

Aurkikuntzak aipatu ditut. Ba al zegoen ba deus hamarkada ezezagun eta ilun hartan, gerren ondoko –gehienbat gerra galdu zutenen edo haien ondorengoen literatur ekoizpenaren historia da hau; ez osorik, A. Arrue bezalako gerra irabazlerik ere bada, baina horiek salbuespenak dira– Euskal Herri ukatu, erbesteratu edo barne exiliatu hartan?

Egan aldizkariak eskuzabal eskaini didan tarte honetan azterlanaren bi kapitulu argitaratzen dira, olerkigintza eta kontagintzarena. Olerkigintza ugariago eta aberatsago ibili zen 50eko hamarkadan narratiba baino, beherago zehatzago adierazten dudana bezala.

Azterlanaren gainerako atalak hiru liburukitan argitaratzen dira

Utriusque Vasconiae argitaletxeari esker. Lehen liburukian, sarrerekin batean literatur ereduari buruzko polemikak eta eztabaida ideologikoak; bigarrenko liburukia, kazetaritza eta saiakerari eskainitako da, eta hirugarrenean, antzerkigintzari eskainitako atala bildu dugu eta epilogoak.

Metodo kronologikoa eta analitikoa erabili dut funtsean, eta aztergai izan dudan hamarkadako zeinahi idazle edo idatziez oraindaino egin diren ikerlanak –ustez guztiak, baina ziur hutsuneak badirela– jaso ditut, eta halakorik ez zegoenean edo aurkitu ez dudanean behinik behin, neuk saiatu dut interpretazio behin-behineko bat gaingiroki.

Beste puntu axola handiko bat azterlan honetan, Euskal Herriko ekoizpen literarioa bere osotasunean hartzea izan da, Bidasoako muga mehar edo gure gogoen baitako muga lodiago hori hautsi eta suntsitu beharrez.

Nago hartutako lanak merezi izan duela, batetik, neuri alde askotatik eman didanagatik, eta bestetik, erabat harturik, oso ezezaguna den 50eko hamarkadako ekoizpen literarioaz argibide aski bildu ahal izan dudalarik, *debile principium melior fortuna sequatur*, jarraian lan zehatzagoak eta monografikoagoak etorriko direlako hain segur.

Buruenik, gure kultur arbasoek merezi zuten aitortza xume hau.

Iturriak eta oztopoak

Funtsean, hiru iturri nagusi izan ditut: hamarkadan argitaratutako liburuak; aldizkariak eta idazleek elkarri egindako gutunak.

Liburu gutxi argitaratu zen; liburuen aldean kazetetan anitz plazaratu zen. Iparraldean informazio iturri nagusiak *Herria* eta *Gure Herria* izan dira; eta horiez gain *Gazte* eta Pariseko *Elgar*. Erbesteko aldizkariak *Gernika* eta *Euzko-Gogoa* (1956tik aurrera Miarritzen kokatua). Hegoaldeko aldizkariak: *BRSVAP*, *Egan*, *Yakin*.

Gutunei dagokienez, J. Mirande, K. Mitxelena, A. Ibinagabeitia, Orixe eta batez ere J. Zaitegiri egindako gutun argitaratuek asko lagundu didate. Asko galdu dira bidean, baina ditugunak garrantzikoak dira. Bilboko Euskaltzaindiaren artxiboan eta Donostiako Koldo

Mitxelena liburutegian dauden gutunak ere garrantzizkoak gertatu zaizkit.

Euskal Herriko liburutegiak, anitz ez badira ere, badira zenbait, eta liburutegi nazional edo sare ongi egituraturik ezean, lan nekeza gertatzen da material bila ibiltzea, eta aldi berean hezigarria, jabetzen baitzara gure txakolin izaeraz, B. Gandiagaren metafora erabiliz, hots, bai baina ez, kultur nazio batek behar dituen ezaugarri batzuk bai, baina beste batzuk ez ditugula, ezta hurrik eman ere.

Adibide adierazgarri gutxi batzuetara mugaturik, J. Etchepare ja-tsuar-garaztar gazteak idatzitako *Ithurraldea* eleberria galdua zegoen Iparraldeko literatur adituen oroimenetik; haren ezagutarazle izan den P. Xarriton jaunak berak ere ez zuen haren inolako arrastorik. Bilboko Euskaltzaindian bai bazuten haren berri –Josune Olabarria liburuzainak bereziki–; Txillardegik utzi baitzuen idatzirik eleberri bat idatzi zuela eta Euskaltzaindiak antolatutako nobela lehiaketara aurkeztu eta aipamen bat irabazi ere zuela.

Iparraldean ez zuten horren berririk. Hor zortea izan dut lagun; beste kasu honetan, aldiz, huts egin dut: P. Larzabalek idatzirik utzi zuen *La Croix du Sud* aldizkarian atera ziren euskarazko artikuluak bereak zirela. Dakarrera arrantzara joaten ziren marinel donibanda-rrentzako aldizkaria zen, eta badirudi 1956tik 1961era zortzi ale atera zirela. Ahaleginak eginagatik, ez dut bat bera ere lortu.

Txillardegik S. Berasaluzeren “Kierkegaard Unamuno’gan lore” izeneko artikuluan filosofo eta idazle existentzialista famatuen jainko-gabetasunaz agertu zuen iritziauren aurka idatzi zuen artikulua ere galdutzat jo liteke. Jo nuen Donostian *Oargui* elkartearen ardura pos-tuetan ibili zirenen ondorengoengana, baina ez nuen ezer lortu.

Urte gutxitan aurrerapena egin da; duela hogeitau urte *Euzko-Gogoa* kontsultatzeko Lazkaoko beneditarren liburutegira jo behar zen, edo Bilboko Euskaltzaindira; gaur egun Susa argitaletxearen Literatur Aldizkarien Gordailuari esker, sarean kontsulta liteke eta nahi den aipua kopiatu eta itsatsi batere arazorik gabe; arazo gehiagorekin *Egan* eta *Yakin*; halere, zenbait material aurkitzeko Belokeko beneditarren komentuko liburutegira edo Baionako Euskal Museora jo behar da, Bilboko Euskaltzaindira, Arantzazuko santutegiko liburutegira edo

Lazkaoko beneditarrenera. Aurrera egin da eta badago aurrera egiteko ere.

Olerkigintza

Lehen ohartarazpena da hogeita hamarretik gorako olerkari zerranda osa litekeela argitara emandako olerki liburuen egileak eta aldizkari nagusietan (*Euzko-Gogoa*, *Egan*, *Gernika*, *Gure Herria*, *Oler-ti*) poemak kaleratu zituztenak zenbatuz gero.

Ondorioen atalean gehixeago zehazten dugun bezala, 36ko gerra aurrean bertso eta olerkigintzaz, neurtitez eta lirikaz ideia mordoxka plazaratu zen. D. Intzak, L. Jauregi *Jautarkol*-ek, Aitzolek, M. Lekuonak, Lauaxetak, Lizardik eta Orixek klasizismo eta modernismo literarioaz; estetika nazionalaz eta europarraz ideia ohargarriak kalera-tu zituzten, eta eztabaida interesgarriak gertatu ziren. *Biozkadak*, *Bide Barrijak*, *Biotz-begietan*, *Barne-muinetan*; *Arrats beran* poema liburuek eta 1950ean argitaratu zen *Euskaldunak* poemak bere eragina izan zuten gerraondoan; epigono nabarmenak; Orixek nabarmen eragin zion J.I. Goikoetxea *Gaztelu*-ri, Lizardik lehen J.M. Lekuonari, eta Lauaxetak J. Kerexetari, nabarmenenak aipatzearren.

Gerraondoan olerkigintza sustatzen garrantzia izan zuten lau poeta bereizi ditugu: Orixe, M. Lekuona, J. Zaitegi eta S. Onaindia. Orixe aurkia eta ifrentzua izan zuen; batetik, idazle handia; bestetik zentsuratzaille moral ere handia –Ederrak Onaren eta Egjaren mendean behar zuen Eder izango bazen; M. Lekuonak poema-liburuen kritika mordoxka egin zuen; eta Zaitegi eta Onaindia olerki argitaratzaile handiak izan ziren, bereziki *Euzko-Gogoa* eta *Oler-ti* aldizkarien bitartez.

Gerra aurreko ideiekin batean, gerraondoan beste ideia berri batek hartu zuen nagusitasuna euskal literaturaren plazan: olerkariak bere barneko egia azaldu behar zuen olerkietan. Mendebaleko kulturaren existentzialismoa gailentzearekin galdera filosofikoen erdi-erdian gizabanakoaren existentzia konkretua, artekogabea bezala, euskal literaturan gisa bertsoan barne-egia. Gero Txillardegirekin-eta narratiban ikusiko dugu; hemen lirikaz ari gara. Orixe Ameriketara olerki pertsonal errealista-mistikoak idatzi zituen, "bere zakukoak" atera

zituen; J. Mirandek ere bai, bere barne-egia eman zuen ezagutzera, bere sinesmenen araberako poema filosofiko-erotiko eta kristautasunaren aurkakoekin; F. Krutwigek sonetoetan beste horrenbeste, Grezia zaharrean eta Sortaldeko sinesteetan oinarriturik; N. Etxanizek olerki intimista maitasunezkoak eta zalantza epistemologikoak; S. Mitxelenak *Arantzazu: Euskal sinismenaren poema-ren* "Bizi nai" poema aberkoiarekin batean "Arraun ta amets" pertsonalagoa, bere bulkada eta joranei buruzkoa; B. Gandiagak oso modu pertsonalean, Orbelaungo seme gisa ikusitako Arantzazuko lekuak eta bizidunak eta bizigabeak, bereziki Ama Birjina, poema bihurtu zituen *Elorri-n*; S. Mitxelenaren Arantzazuren ikuspegi historikotik ikaragarri urrun; Iratzederrek poema aberkoi eta batez ere jainkozkoak; J. Zaitegik aberkoiak eta intimistak eta J. San Martinek ere bai, bigarrenak kutsu existentzialista nabarmenarekin.

Hamarkadaren amaiera aldera G. Arestik "Maldan Behera" eta "Zuzenbide debekatua" eta "Bizkaitarra" poemekin poesia sozialerako bideari ekin zion; A. Arkotxaren arabera "Maldan behera" bertatik hasirik.

Ñabardura asko egin behar diren arren, esan liteke gerra aurreko olerkigintzarekin batean, existentzialismoak zipriztintzen dituela hamarkadako olerkari eta poema adierazgarrienak, eta G. Arestirekin beste ildo liriko indartsu bati ekiten zaiola, poesia sozialaren hazi nabarmenak ereiten direla hamarkadaren hondarrean.

Bost sail handi-zabaletan banatu ditugu, hein batean J. Zaitegik egindako belaunaldien banaketari jarraituz: Aitzolen aurreko gizaldi-koak: E. Arrese; L. Jauregi; K. Sagarzazu; M. Lekuona; F. Artola; Aitzolen gizaldi eta ondokoak: Orixe; J. Zaitegi; N. Etxaniz; S. Onaindia; E. Erkiaga; B. Aurre-Appaiz; J. Kerexeta (ondokoa); J.M. Lekuona (ondokoa); J.I. Goikoetxea; Tx. Jakakortaxarena; P. Etxeberria; P. Iraizoz; J. Agerre; F. Zerio; B. Ametzaga; Iparraldeko lapurtar eta nafarrak: Oxobi; P. Lafitte. E. Salaberry eta Iratzeder; frantziskotarrak: S. Mitxelena; B. Gandiaga; M. Erdozaintzi-Etxart; eta berritzaileen artean J. San Martin (hau erdizka); F. Krutwig, J. Mirande eta G. Aresti.

Bost sail horietako bakoitzaren sarreran taldea egitera eraman gaituzten arrazoiak azaldu ditugu laburkiro, eta olerkari bakoitza aztertzean gaurdaino hartaz idatzia kontuan izan dugu, eta lagin adierazgarri bat harturik haiek analizatu ditugu estrofagintzaren aldetik eta

batez ere gai eta semantika aldetik; nolana ere gaingiroki, ondoko lan monografikoagoen oinarri gisa.

Kontagintza

Narratibak ez zuen lirikak izaniko goraldirik ukan gerra aurrean. Gerren aurrean R.M. Azkuek eta J.M. Barandiaranek-eta Hegoaldean, eta J. Barbier eta M. Ariztia saratarrak-eta Iparraldean erakutsitako interes etnografikoa, ipuin zaharretan islatzen den herri mentalitatearen alderako interesak jarraitu zuen, eta herri-ipoiu, kondaira eta istorio zaharrek leku zabala izan zuten. Gure ideia nagusiari jarraiki, hots, ahal den testu gehienei ahazmenaren hauts geruza lodia garbitu nahiarri men eginik, gehientsuenen berriak jaso ditugu. Genero honetan etena baino gehiago narratiba modernoaren bilakaeraren atzerapena ekarri zuten gerrek.

Iparraldean Mayi Ariztia saratarrak beste herri-ipoiu sorta bat kale-ratu zuen 50eko hamarkadan; lehenago 1934an; Leon, Leon *Berrizarte* apaiz hazpandarra hamarkada osoan La Fontaine-ren alegia moldatuak ematen aritu zen; Hegoaldean, argitara emandako ipuin liburu bakarrak herri-ipoiuak (Aingeru Irigarai: *Euskalerriko ipuiñak*) eta ipuin barregarriak izan ziren (J. Etxaide: *Purra-purra* eta J. San Martin: *Pernando plaen-tziatarra, Zirikadak*; F. Bilbao: *Ipuin barreka*).

Ipuin berriak ere argitaratu ziren, baina ez liburuan bilduak. Jean Etcheparek, Marijan Minaberryk, Antonio Sorarrainek eta Jose Mari Satrustegik haur eta gazteentzako ipuinak argitaratu zituzten, eta helduentzat J. Mirande, J. Etchepare, Tx. Peillen, G. Aresti, P. Etxeberria, A. Arozena eta Txillardegik.

Eleberriei doakenez, zazpi argitaratu ziren (J. Etxaideren *Joanak-Joan*, J.A. Loidiren *Amabost egun Urgain'en*, Txillardegiren *Leturiaren egunkari ezkutua* eta *Peru Leartzako*, A. Anabitareren *Poli*, Eusebio Erkiagaren *Arranegi*, eta J.M. Estonbaren *Izartxo*), horietatik hiru gazte literaturan sailkatzekoak, Anabitarre, Loidi eta Estonbarenak. Idatzi gutxienez beste hiru: E. Erkiagaren *Araibar zalduna* Euskaltzaindiak 1958an antolatutako Eleberri Sariketan irabazle, 1962an kalera-tua, J. Etchepareren *Ithurraldea* aipatu dugun sariketara aurkeztu eta alpamena merezi izan zuena, argitaratu berri dena, eta J. Mirandek

1959an idatzi zuen *Haur besoetakoa*, 1970ean kaleratua. Guztira, hamar nobela idatzi ziren.

Ardatz kronologikoari erreparaturik, 1955eko gontz-urtetik aurrera argitaratu ziren eleberri famatuena eta ipuin modernoak, J. Miranderen salbuespenarekin, hamarkadaren hastetik beretik hasi baitzen ipuin modernoak kaleratzen. 1955ko urtean J. Etxaideren *Joanak-Joan* nobela girstinoa argitaratu zen, orduraino ia eredu bakar zen Txomin Agirreren monopolioa hautsirik. Ez da eleberri modernoa, tesi jakin bati jarraiki eratutakoa da, tesiak baldintzatzen du guztia, pertsonaien eta gertakariaren garapena eta ebazpena baina errealismoa deituriko termino anbiguo horretan kabitzen diren ezaugarriak baditu, eta horiengatik hausten du Agirreren eredia. Urte berean J.A. Loidik *Amabost egun Urgain'en* deritzan lehen polizia eleberri sasikoa argitaratu zuen, detektibeduna baina hiltzailerik gabekoa. Funtsean, herrietako marmarren aurkako eleberria.

Baina dudarik gabe eraberritzaileena gai aldetik Txillardeggi izan zen, eta haren lehen eleberria mugarri 50eko hamarkadan. Garaiaren erloju doituena berak izan zuen, eta beste eleberri guztiek batera baino erreakzio gehiago eragin zuen.

Kontraste bortitzak gustuko izan ohi ditugu eta alde horretatik adibide zoragarria L. Villasantek eskaintzen digu. Ia batera irakurri zituen P. Narbaitz Ipar Euskal Herriko bikario jeneralaren *Kattalinen gogoetak* arrakastatsua, eta Txillardegiren *Leturiaren egunkari ezkutu* ez gutxiago arrakastatsua. Euskal laborari familietako etxeko andreak etxean eta auzoan kristau hezitzaile lana burutzeko lagungarri gisa izan zekien idatzitako eskuliburuaz hau adierazi zuen: *lñon ez bezala adierazten da liburu ontan familiako bizitzaren ederra, kristau fedeaz argitua ta gidatua denean.*

Txillardegiren liburuaz berriz: *Existenzialisten eskolak moda ori jarri digu: giza-bizitzaren tajugabea azaltzea. Ez munduari ta ez gizonari ez omen zaio nondik-norakorik ikusten. Aurretik lillura gezurtia ta engañagarria, eta gero, lilluratik esnatutakoan, egia gordin eta ikaragarriakin topo egin bearra, eta ortik etsipena (.) Ba ote du tesis garbirik eleberri onek? Ez nuke esango. Leturia ori erdi-ero bezala azaltzen zaigu (.) Baiña tesis ideologiko agiri bat ez baldin badu eleberri onek, impresio bat bai uzten duela, ao-goza berezi bat, ta*

ondo garratza, samiña, mingotxa (.) *Bizitza ez ote dan xede gabeko zerbait, engaño bat, burla bat* (.)

Bestela hartu zuten S. Mitxelenak eta B. Gandiagak Arantzazutik atera gabe; eta oso bestela hitzaurrea egin zion K. Mitxelenak, A. Ibinagabeitiak, N. Etxanizek...

Kontrasteekin jarraiki, aldera bitez J. Etchepare jatsuarren ipuinak eta *Ithurraldea* eleberria J. Miranderen ipuinekin eta *Haur besoetakoa* eleberriarekin, zaila da ezberdintasun polarragoa aurkitzea, baitan girstino balioak oso beretuak eta bestean aurkakoak berdin beretuak.

Arreta merezi du G. Arestik 1957tik aurrera *Egan*-en argitaratu zituen ipuin modernoek zirkulatuak. Literatur testuen interpretazioa beti da zaila, baina Arestiren ipuinekin-eta zailtasun hori dator idazleak berriaz hala nahi izan duelako. J. Miranderen *Haur besoetakoa*-k ere askotariko interpretaziorako aukera berekin du.

Hamarkadan barrena narratiba dibertsifikatu eta aberastu egin zen, eta dagoena ezagutuz gero, ezin da esan ezer ez zegoenik, nahiz berresten dugun atal honen sarreran adierazitakoa, gerren etenak berandutu egin zuela euskal kontagintza modernoaren abialdia.